

«Οι Γυναικείες Σπουδές είναι για μας (τις γυναίκες επιστήμονες-φεμινίστριες) κομμάτι του γυναικείου κινήματος και στηρίζεται στις ίδιες βασικές παραδοχές: στον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας, την καταπίεση και την εκμετάλλευση του γυναικείου φύλου από το ανδρικό. Έχουν κοινούς στόχους: την απελευθέρωση της γυναίκας σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής.»¹

Από το ιδρυτικό της κείμενο, η ΟΓΣ διατυπώνει με σαφήνεια την οργανική της σχέση με το φεμινιστικό κίνημα. Γίνεται έτσι ξεκάθαρο ότι η δημιουργία της δεν ήρθε ως παρθενογένεση. Ήταν συνέχεια, συνέπεια, αποτέλεσμα των γυναικείων και φεμινιστικών κινημάτων, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, και αποτέλεσε μέρος, έκφανση, απόρροια, προέκταση, εξέλιξή τους.

Οι φεμινίστριες αυτής της περιόδου, ορμώμενες από την ανάγκη τους να αλλάξουν το σύνολο της κοινωνίας και των σχέσεων, διεύρυναν την κριτική τους σε όλους ανεξαιρέτως τους τομείς. Σ' αυτό το πλαίσιο, η επιστήμη αποτέλεσε επίσης αντικείμενο της κριτικής τους. Παράλληλα, ο λόγος των Αυτόνομων Ομάδων στα Πανεπιστήμια (αποτελούμενων κατεξοχήν από φοιτήτριες και κατ' εξαίρεση από διδάσκουσες),² πλούσιος και ριζοσπαστικός, σε συνδυασμό με τη φεμινιστική προβληματική, εισήγαγε νέους τρόπους σκέψης, νέες οπτικές ανάλυσης της πραγματικότητας και επεκτάθηκε σε διερωτήσεις και πιο

κριτική αντιμετώπιση της επιστήμης και των επιστημονικών πεδίων. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι γυναικείες σπουδές ξεκινούν στην Ελλάδα ως φυσική συνέχεια.

«Εμείς, γυναίκες που συμμετέχουμε στο γυναικείο κίνημα και δουλεύουμε στο πανεπιστήμιο [...] αποδεχόμαστε τη φεμινιστική αντίληψη και την κριτική που αυτή ασκεί στο σύνολο της κοινωνίας, στις δομές, τους θεσμούς, την ιδεολογία, τις λειτουργίες και τις αξίες της. Είμαστε γυναίκες

1 Προσωπικό αρχείο Γιάννας Σαββίδου (Γ.Σ.). Παρατίθεται στο: Παντούλη, Όλγα (2018), «Η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών του ΑΠΘ μέσω του αρχείου Ζώγιας Χρονάκη και Νίκου Παπαμίχου: διαδικασίες συγκρότησης και επιτέλεσης μιας γυναικείας συλλογικότητας», στο *Προσχέδια Ιστορίας II 2017-18* [Αθήνα, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)], 17.

2 Απ' όσο γνωρίζω, η συνεργασία-συμμετοχή της Θεοδοσίας Παυλίδου, νέας βοηθού στο Γλωσσολογικό της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, στην Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών της σχολής είναι η μόνη τέτοια περίπτωση. Προσωπικό αρχείο Γ.Σ.

ευαισθητοποιημένες για τη θέση του φύλου μας [...]. Δεν θα μπορούσαμε παρά να δούμε κριτικά τον χώρο όπου δουλεύουμε, την επιστήμη μας, το περιεχόμενο και τους τρόπους διδασκαλίας, το αντικείμενο της έρευνας. Εξετάζουμε τα φαινόμενα με αναφορά στις γυναίκες, με συμμετοχή των γυναικών και από τη σκοπιά των γυναικών. Είναι απαραίτητη η καταξίωση και νομιμοποίηση των γυναικών ως Υποκειμένων».³

Πολλά στοιχεία της λειτουργίας και της προβληματικής της ΟΓΣ επιβεβαιώνουν αυτή τη στενή σχέση και την σύμπτωση μεταξύ ΟΓΣ και φεμινιστικού κινήματος. Κατ' αρχάς, αρκετά μέλη της ΟΓΣ είχαν συμμετάσχει ή και συμμετείχαν τη στιγμή της δημιουργίας της, άλλες λιγότερο κι άλλες περισσότερο ενεργά, και σε άλλους σχηματισμούς του κινήματος⁴ και έφταναν στις γυναικείες σπουδές στο πλαίσιο της κριτικής τους ως φεμινίστριες σε όλους τους τομείς της ζωής και της κοινωνίας. Κάποιες άλλες έφταναν μέσα από την φεμινιστική προσέγγιση της επιστήμης στο ερευνητικό τους πεδίο,⁵ γεγονός που έχει κοινό παρονομαστή το φεμινιστικό κίνημα.

Το γεγονός, ταυτόχρονα, ότι μεταξύ των μελών της υπήρχαν μία προπτυχιακή φοιτήτρια, η Μορφούλα Κουρουκλάρη, και μία μεταπτυχιακή, η Γιάννα Σαββίδου, δηλαδή δύο μη διδάσκουσες, δήλωνε την επιθυμία της Ομάδας να λειτουργήσει με διαφορετικό τρόπο από «μια συνηθισμένη δομή εργασίας, ουδέτερη και ιεραρχικά δομημένη». Αυτό αντανακλούσε την προβληματική της, η οποία αναζητούσε «ένα νέο τύπο μαθήματος, όπου οι σχέσεις διδάσκοντα-

διδασκόμενου δεν είναι σχέσεις εξουσίας, αλλά διαλόγου, κριτικής, ανταλλαγής απόψεων και αλληλοσυμπλήρωσης» και αποτελούσε πολιτική επιλογή. Αυτή η θέση επαναλαμβάνεται στα κείμενα της ομάδας, είτε πρόκειται για επιστολές-καλέσματα στις άλλες διδάσκουσες, είτε πρόκειται για επιστολές στις ακαδημαϊκές αρχές⁶ ή δελτία τύπου και αντανακλά τη στάση και τις επιλογές του ριζοσπαστικού ρεύματος του κινήματος που εκφράστηκε τόσο μέσα από τις αυτόνομες ομάδες γυναικών γενικότερα, όσο και του ΑΠΘ ειδικότερα.

3 Προσωπικό αρχείο Γ.Σ. Παρατίθεται στο: Παντούλη, Όλγα (2018), «Η Ομάδα Γυναικών Σπουδών του ΑΠΘ μέσω του αρχείου Ζώγια Χρονάκη και Νίκου Παπαμίχου: διαδικασίες συγκρότησης και επιτέλεσης μιας γυναικείας συλλογικότητας», στο *Προσχέδια Ιστορίας II 2017-18* [Αθήνα, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)], 10-11.

4 Η Ζώγια Χρονάκη, η Αθηνά Κοτζάμπαση και η Γιώτα Κραβαρίτου ήταν μέλη της ΚΔΓ. Η Γιώτα Κραβαρίτου είχε συμμετάσχει στο φεμινιστικό κίνημα στο Βέλγιο, η Σούλα Παυλίδου στη Γερμανία. Η Γιάννα Σαββίδου στην ΚΔΓ και στην αυτόνομη Ομάδα Γυναικών της Φιλοσοφικής. Βλ. συνεντεύξεις Άνας Μιχοπούλου, βιογραφικά και προσωπικό αρχείο στο κείμενο: «Μέλη της Ομάδας Γυναικών Σπουδών του Α.Π.Θ. αφηγούνται και αποτιμούν», εντός του τόμου.

5 Βλ. τη συνέντευξη της Σάσας Λαδά (2013) στο Αρχείο Προφορικών μαρτυριών της Βιβλιοθήκης Θεμάτων Ισότητας και Φύλου, http://62.103.24.240/media/proforikes_martyries/lada/lada.mp3 (τελευταία ανάκτηση: 22/07/2024). Επίσης τη συνέντευξη της στην Άνα Μιχοπούλου, στο κείμενο «Μέλη της Ομάδας Γυναικών Σπουδών του Α.Π.Θ. αφηγούνται και αποτιμούν», εντός του τόμου.

6 Βλ. π.χ. Επιστολή προς τον Πρύτανη του ΑΠΘ (25-4-1988). Προσωπικό Αρχείο Γ.Σ.

Επίσης, η θέληση των μελών της ΟΓΣ να ενσωματώσουν την βιωμένη εμπειρία των γυναικών στις ερευνητικές μεθόδους και η άρνηση να αποδεχτούν μια απλή «ισότητα των γυναικών» στην επιστήμη βρίσκεται σε αντιστοιχία με τη θέση του φεμινιστικού κινήματος που ξεκινούσε ακριβώς από τη βιωμένη εμπειρία για να τη θεωρητικοποιήσει. Θεωρώντας ότι οι γυναικείες σπουδές δεν ήταν απλώς μια θεωρητική προσέγγιση ή ένας αυτοσκοπός, αλλά ένα μέσο για να βρουν οι γυναίκες τη φωνή τους, να υπάρξουν ως υποκείμενα και όχι πλέον ως αντικείμενα έρευνας, συναντιούνται με τη διαδικασία των αυτόνομων ομάδων.

Ακόμη, υιοθετούνται η ορολογία και τα στοιχεία ανάλυσης του φεμινιστικού κινήματος: πατριαρχία, γυναικεία καταπίεση, ανδροκρατία, ανδροκεντρισμός, στερεότυποι ρόλοι.⁷

Όπως και στις αυτόνομες ομάδες, μια πηγή εντάσεων υπήρξε το δίλημμα μεταξύ εξωτερικών δράσεων και εσωτερικής δουλειάς, δηλαδή το αν θα επικεντρώνονταν κυρίως σε θεωρητική δουλειά μέσα στην ομάδα ή αν θα στρέφονταν προς δημόσιες παρεμβάσεις (μαθήματα, σχέσεις με φορείς, προσπάθειες για θεσμοθέτηση...). Ωστόσο, παράλληλα με τις δημόσιες δράσεις τους, τα μέλη της ομάδας (και η ομάδα καθ' εαυτή), παρά τις διαφορές τους ως προς τη θεωρητική τους κατάρτιση σχετικά με τη συνάντηση του επιστημονικού τους πεδίου και των φεμινιστικών θεωριών, επιχείρησαν να αρθρώσουν τον δικό τους λόγο για τις γυναικείες σπουδές και τη θεωρία τους στο πεδίο τους,⁸ όπως και οι γυναίκες του αυτόνομου κινήματος.

Άλλο ένα στοιχείο που συνιστά εγγύτητα μεταξύ ΟΓΣ και κινήματος

είναι η απουσία ενός δικού της χώρου. Οι συναντήσεις της, λίγο πολύ σε εβδομαδιαία βάση, γίνονταν κυρίως στο γραφείο της Ζώγιας Χρονάκη στη Νομική ή στο σπίτι της ή ακόμη σε σπίτια των άλλων μελών.⁹ Ο αγώνας της ΟΓΣ για να αποκτήσει έναν δημόσιο χώρο στέγασης και υλικής υποστήριξης κράτησε χρόνια, παρά τις

7 «Η κατά φύλα κοινωνική ανισότητα, η ιδεολογία της ανδροκρατίας και του ανδροκεντρισμού, αλλά επίσης και της κοινωνικής κατωτερότητας των γυναικών είναι ακόμη αποδεκτές από την Επιστήμη που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ουδέτερη και αντικειμενική απέναντι στο γυναικείο φύλο. Η δομή και η λειτουργία των Α.Ε.Ι. καθώς και το περιεχόμενο της γνώσης που παρέχουν χαρακτηρίζονται καθοριστικά από αυτά τα στοιχεία. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλουν άμεσα και έμμεσα στην αναπαραγωγή και διαίωση της Γυναικείας καταπίεσης και των στερεότυπων ρόλων. Η επιστημονική πρακτική, ακόμη και σήμερα, βασίζεται στην αντίληψη που θεωρείται κοινωνικά αυτονόητη, φυσική και στηρίζεται στην εξίσωση: Άνθρωπος=Άνδρας=Διαμορφωτής της Ιστορίας και της Επιστημονικής Γνώσης, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται σαν “αντικειμενικά” και επιστημονικά “αποδεκτά” πλασματικά και μονόπλευρα συμπεράσματα.». Προσωπικό Αρχείο Γ.Σ.

8 Η δυσκολία της ΟΓΣ να κάνει θεωρητικά προχωρήματα αποδίδεται από την Άννα Μιχοπούλου στη γενική φτώχεια της θεωρητικής και επιστημονικής έρευνας στην Ελλάδα. Βλ. Μιχοπούλου, Άννα (2008), «Η ΟΓΣ του ΑΠΘ, το φεμινιστικό κίνημα και ο ακαδημαϊκός κόσμος στην Ελλάδα (1983-2003): συλλογικές και ατομικές πραγματώσεις και αδυναμίες», στο Συλλογικός τόμος, *Από την εφηβεία στην ενηλικίωση (Πρακτικά του Συνεδρίου Καλλιρρόη)* (Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ), 288-302.

9 Όπως της Γιώτας Κραβαρίτου, της Κατερίνας Καμάρα ή της Θεανώς Παπαζήση. Προσωπικό αρχείο Γ.Σ.

επανελημμένες αιτήσεις της προς τις πρυτανικές αρχές. Ο χώρος αυτός θα διευκόλυνε τις συναντήσεις και θα έδινε στέγη και στο υλικό που είχε συλλεχθεί και θα μπορούσε να αποτελέσει μια πρώτη βιβλιοθήκη-αρχείο αυτής της θεματικής. Θα επέτρεπε, επίσης, στα μέλη της να έχουν έναν χώρο εργασίας, να επικοινωνούν με τις ομόλογές τους στο εξωτερικό, να διατηρούν το αρχείο τους χωρίς να υποχρεώνονται να συνεισφέρουν ιδίους αναλώμασι. Η πορεία αυτή θυμίζει τις προσπάθειες άλλων ομάδων να αποκτήσουν έναν χώρο στέγασης και συνεύρεσης, όπως τα στέκια ή τα σπίτια γυναικών. Σηματοδοτεί επίσης την ευρύτερη δυσκολία να έχουν οι γυναίκες τη δική τους θέση, τον δικό τους χώρο,¹⁰ ιδιαίτερα στο ακαδημαϊκό περιβάλλον.

Η σχέση της ΟΓΣ με το φεμινιστικό κίνημα –ελληνικό και διεθνές– επιβεβαιώνεται από τον τύπο των δράσεών της. Παρ' όλο που στην πλειοψηφία τους οι δράσεις έλαβαν χώρα μέσα στο Πανεπιστήμιο (ημερίδες, συνέδρια, μαθήματα των μελών στις σχολές τους), δεν περιορίστηκαν στον ακαδημαϊκό χώρο αλλά σκόπευσαν το ευρύτερο κοινό της πόλης. Τα ελεύθερα μαθήματα που οργανώθηκαν κάθε εξάμηνο (Ιανουάριος-Μάιος) από το 1985 ως το 1990 παρακολουθούνταν όχι μόνο από φοιτήτριες και φοιτητές ή άλλες και άλλους πανεπιστημιακούς, αλλά και από γυναίκες της πόλης, συμβάλλοντας στη διάδοση των φεμινιστικών ιδεών στη Θεσσαλονίκη. Στην ίδια κατεύθυνση, τα μαθήματα-διαλέξεις για τις εργαζόμενες σε συνεργασία με το Συνδικάτο Ιμιατισμού στο Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης (1987 και 1988), αποτυπώνουν την

επιθυμία της Ομάδας να μεταφέρει τις ιδέες και τη γνώση πέρα από τον στενό ακαδημαϊκό χώρο, σε γυναίκες που δεν είχαν σχέση με αυτόν. Με στόχο να συμβάλλουν σε μια «μη-σεξιστική εκπαίδευση», μέλη της ΟΓΣ συμμετείχαν (1987-88) στο ομώνυμο μάθημα του νεοσύστατου Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στο ίδιο πλαίσιο, εκτελέστηκαν δύο προγράμματα Επιμόρφωσης για νέες πτυχιούχους καθηγητικών σχολών (1989 και 1990) σε συνεργασία με την Γενική Γραμματεία Νεολαίας, γεγονός που δηλώνει τη διάθεσή τους να συμμετέχουν στην ευαισθητοποίηση των νέων καθηγητριών σε θέματα γυναικείας και φεμινιστικής οπτικής και με τον τρόπο αυτό να επιδράσουν στην εκπαίδευση περαιτέρω.

Επίσης, στοχεύοντας να πλέξει και να διατηρήσει σχέσεις με ερευνήτριες του εξωτερικού από τη μια και να συμπλέξει σ' αυτή την προσπάθεια θεσμούς της πόλης, η ΟΓΣ οργάνωσε διαλέξεις στην πόλη και στο πανεπιστήμιο σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Γκαίτε (Άλις Σβάρτσερ) και το Γαλλικό Ινστιτούτο (Μισέλ Περό), ανοιχτές στο κοινό της Θεσσαλονίκης (Λίμπι Τατά). Σε κατεύθυνση ανοίγματος στην Ευρώπη, μέλη της συνεργάστηκαν ή συμμετείχαν σε ευρωπαϊκά προγράμματα (NOISE, IRIS, NOW, GRACE) και στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας.

Έχει, λοιπόν, νόημα να εξετάσουμε σε μια πρώτη φάση αυτά τα κινήματα του δεύτερου κύματος, για να γίνει καθαρότερη και σαφέστερη η σχέση της μαζί τους, το τι πήρε, το τι έδωσε και το

10 Βλ. Γούλφ, Βιρτζίνια (2015), *Ένα δικό σου δωμάτιο* (Αθήνα, Οδυσσέας).

τι προχώρησε, ενδεχομένως, η ΟΓΣ. Σ' αυτή την προσέγγιση θα παρουσιαστούν τα κινήματα με έναν ευρύτερο τρόπο, δηλαδή σε εθνικό επίπεδο, αλλά και τοπικό (στη Θεσσαλονίκη), όπου και όταν οι μαρτυρίες και οι πηγές το καθιστούν δυνατό.

Τα γυναικεία και φεμινιστικά κινήματα στη Μεταπολίτευση

Όταν ιδρύεται η ΟΓΣ, τα φεμινιστικά και γυναικεία κινήματα στην Ελλάδα έχουν ήδη έναν αιώνα παρουσίας και δράσης που διακόπτεται με τη δικτατορία των συνταγματαρχών. Αυτά τα κινήματα αναζωπυρώθηκαν σχεδόν αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας και σύντομα εξελίχθηκαν σε ένα πολύμορφο, δυναμικό και πλούσιο κίνημα, τόσο μέσα από τους πολλούς και διαφορετικούς τρόπους της οργάνωσής του όσο και από την πολλαπλότητα και το ευρύ φάσμα των αναλύσεων και των διεκδικήσεών του. Έφερε στην επιφάνεια τον πολιτικό χαρακτήρα των φυλετικών ιεραρχήσεων όχι μόνο στη δημόσια σφαίρα αλλά και στον ιδιωτικό χώρο. Οι αναλύσεις του εισήγαγαν την έννοια της πατριαρχίας ως βασικό εργαλείο ανάγνωσης της ελληνικής κοινωνίας, αμφισβητώντας, παράλληλα, τη χρήση της πάλης των τάξεων και των σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας ως εργαλείων ικανών να εξηγήσουν την καταπίεση των γυναικών. Έτσι, αφορμώμενες από την πατριαρχία, οι αναλύσεις μετέφεραν τις διεκδικήσεις στο χώρο του ιδιωτικού και της οικογένειας, ενώ παράλληλα έθεσαν σε αμφισβήτηση όλα τα πεδία της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής. Οι διεκδικήσεις του ανανεώθηκαν σε σχέση με την

προηγούμενη περίοδο, επικεντρωνόμενες στο σώμα και τη σεξουαλικότητα.

Τρεις γενιές γυναικών προερχόμενες από διάφορους ορίζοντες πύκνωσαν τις γραμμές του φεμινιστικού κινήματος: αντιστασιακές, μέλη των πριν τη Χούντα γυναικείων οργανώσεων και σωματείων, νέες και νεώτερες που μετέφεραν από τα κινήματα του εξωτερικού την εμπειρία και τις θεωρητικές τους αναζητήσεις, γυναίκες που βρίσκονταν κοντά στα κόμματα της αριστεράς, φοιτήτριες και μαθήτριες, εργαζόμενες, νοικοκυρές και διανοούμενες. Ορισμένες οργανώσεις στήθηκαν με κομματική πρωτοβουλία ή και επιταγή. Ωστόσο, κάποιες από αυτές απομακρύνθηκαν στην πορεία από την κομματική γραμμή για να προσεγγίσουν το ριζοσπαστικό και αυτόνομο κομμάτι του κινήματος που ήρθε να προστεθεί γύρω στα μέσα της δεκαετίας του '70 και να ανθίσει γύρω στα 1980. Αυτό το ρεύμα του αυτόνομου¹¹ φεμινισμού, παρ' όλο που δεν συσπείρωσε μάζες, επέδρασε με καταλυτικό τρόπο στη δημόσια συζήτηση και στους προσανατολισμούς του κινήματος.

Το κίνημα αυτό δεν περιορίστηκε πλέον σε διαμαρτυρίες και διεκδικήσεις νομικού περιεχομένου, αλλά θέλησε να αλλάξει ολόκληρη την κοινωνία και τον τρόπο σκέψης. Ωστόσο, οι θεματικές και η διεκδίκηση της αλλαγής του θεσμικού πλαισίου συγκέντρωσαν γύρω τους, αν και με διαφορετικούς τρόπους, όλες τις τάξεις του και ένα ευρύ φάσμα γυναικών κατέβηκε στο δρόμο με μαζικές κινητοποιήσεις, κατ' αρχάς για το Οικογενειακό Δίκαιο. Παράλληλα, άνοιγε

¹¹ Για τον ορισμό της έννοιας «αυτόνομος» σε σχέση με το ελληνικό γυναικείο κίνημα, βλ. παρακάτω, στο κεφάλαιο «Ο αυτόνομος γυναικείος χώρος».

από τις γυναίκες η συζήτηση γύρω από τη σεξουαλικότητα και την αυτοδιάθεση του σώματός τους, θεματικές που στη συνέχεια οδήγησαν σε πολλές κινητοποιήσεις γύρω από τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων και την αλλαγή του νόμου σχετικά με τη βία και τον βιασμό. Το σύνθημα «Το προσωπικό είναι πολιτικό» αποκρυστάλλωσε εύστοχα τη σημασία του κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα των διαφυλικών σχέσεων, ενώ ταυτόχρονα διεύρυνε την ίδια την έννοια του πολιτικού. Ο στόχος δεν ήταν πλέον να βγουν απλά και μόνο οι γυναίκες από το σπίτι και να καταλάβουν το δημόσιο χώρο, αλλά να καταστήσουν δημόσιο αυτό που θεωρούνταν και διατηρούνταν ως τότε ζήτημα προσωπικών σχέσεων ή οικογενειακό. Αυτή ήταν και η τομή ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο κύμα.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70, ένα πιο ριζοσπαστικό κίνημα άρχισε να σχηματίζεται και να εξαπλώνεται μέσα από διάφορες μορφές οργάνωσης: επιτροπές γυναικών στα συνδικάτα, ομάδες γυναικών κάθε ηλικίας –αλλά κυρίως νέες– γύρω από ποικίλες θεματικές στην πόλη, στα πανεπιστήμια και στα λύκεια, ενώ παράλληλα οι τρεις παραδοσιακές οργανώσεις δημιουργούσαν παραρτήματα σε όλη τη χώρα –σε μικρές και μεγάλες πόλεις– κι όχι μόνο στην πρωτεύουσα και τις συνοικίες της. Ήταν ένα κίνημα δημιουργικό και εφευρετικό στις δράσεις και τις πρωτοβουλίες του, οι οποίες κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα: εκδοτικές απόπειρες, αφίσες, διαδηλώσεις, δημόσιες συγκεντρώσεις, νυχτερινές πορείες, μπροσούρες, προκηρύξεις, εκθέσεις, προβολές ταινιών με ή χωρίς συζήτηση, φεστιβάλ κινηματογράφου,

θεατρικές παραστάσεις, πάρτι και γιορτές, εκδρομές και κοινές διακοπές. Η δεκαετία του '80 άνοιξε το δρόμο σε νέα ερωτήματα και ανέπτυξε νέα εργαλεία ανάλυσης. Αυτές οι παρεμβάσεις ανέπτυξαν την ευαισθησία και όξυναν την επαγρύπνηση δεκάδων χιλιάδων γυναικών σε θέματα ισότητας και φύλου.¹²

Η διεύρυνση και μαζικοποίηση του κινήματος προκάλεσε μια εσωτερική συζήτηση όχι μόνο ή όχι τόσο ως προς την προτεραιότητα των διεκδικήσεων, όσο του στόχου του. Δύο τάσεις μορφοποιήθηκαν χονδρικά: από τη μία τα σχήματα και οι οργανώσεις που πρότειναν να αλλάξουν τη θέση των γυναικών μέσα από τις δομές και του θεσμού του υπάρχοντος συστήματος κι από την άλλη τα σχήματα και οι οργανώσεις που αμφισβητούσαν απολύτως και συνολικά μια τέτοια δυνατότητα. Η πρώτη τάση κινητοποίησε πλατιές μάζες σε όλη τη χώρα, ενώ η δεύτερη διατήρησε έναν πιο θεωρητικό και κλειστό χαρακτήρα. Αυτή η διαφοροποίηση εμπόδισε τη δημιουργία σταθερών και πλατειών συμμαχιών. Η δε συνεργασία περιορίστηκε σε συγκεκριμένα θέματα, όπως το Οικογενειακό Δίκαιο ή οι εκτρώσεις. Επίσης, κάθε οργάνωση ή ομάδα είχε τη δική της ταυτότητα, συχνά σε αντίθεση με την ταυτότητα των υπόλοιπων, που μπορούσε να πάρει και διαστάσεις «διαγωνισμού» ως προς το ποιες κατέχουν τον «πραγματικό» φεμινισμό.

¹² Είναι ενδιαφέρον, ως προς την βαρύτητα που έπαιρνε και την πίεση που ασκούσε το κίνημα, ότι ακόμη και η Δεξιά ενδιαφέρθηκε και επηρεάστηκε, με αποτέλεσμα μέλη της Νέας Δημοκρατίας να δημιουργήσουν την Αθηναϊκή Οργάνωση Γυναικών.

Ωστόσο, και οι δύο τάσεις συνέβαλαν, η κάθε μια με τον τρόπο της, στην εξέλιξη των αντιλήψεων και των νοοτροπιών, στη συνειδητοποίηση της ανισότητας, της καταπίεσης και της πατριαρχίας, καθώς και στην αναγκαιότητα χειραφέτησης και απελευθέρωσης των γυναικών.

Οι παραδοσιακού τύπου οργανώσεις

Οι πρώτες οργανώσεις σχηματίστηκαν σχεδόν αμέσως μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Είχαν μια λειτουργία «παραδοσιακή»: ιεραρχική δομή, όργανα, παρουσία στην επικράτεια, χαρακτηριστικά μαζικής οργάνωσης. Το πρώτο διάστημα ανασυστάθηκαν οι παλαιότερες οργανώσεις, όπως ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, το Λύκειο Ελληνίδων ή το Εθνικό Συμβούλιο των Ελληνίδων. Κάποιες εκπροσωπούσαν τον «φιλελεύθερο» φεμινισμό διεκδικώντας την ισότητα των δικαιωμάτων ως συνέχεια των αστικών, λειτουργώντας με διευθυντικό τρόπο, με περιορισμένο αριθμό μελών και εκφράζονταν μέσα από την Επιτροπή Συνεργαζόμενων Σωματείων (που είχε δημιουργηθεί το 1948).

Στη συνέχεια, δημιουργήθηκαν νέες οργανώσεις, με παρουσία επίσης σε όλη τη χώρα, συνδεδεμένες λίγο-πολύ με τα κόμματα της αριστεράς, εκφράζοντας το «μαρξιστικό» ή το σοσιαλιστικό ρεύμα του φεμινισμού και συγκεντρώνοντας μεγάλο αριθμό γυναικών.¹³ Πρόκειται για την Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών, την ΟΓΕ και την ΕΓΕ. Δημιουργήθηκαν, επίσης, μικρότερες οργανώσεις με στενή σχέση με τα κόμματα, όπως η Ένωση Μητέρων Ελλάδας από μητέρες

θυμάτων της Δικτατορίας, η Πανελλήνια Ένωση Νοικοκυρών και ο Σύλλογος Ελληνίδας Νοικοκυράς. Την ίδια εποχή, δημιουργήθηκε το 1975, με πρωτοβουλία της Καίτης Ζεύγου, και η Κίνηση «Η Γυναίκα στην Αντίσταση» από ένα μέρος των παλαιών της ΠΟΓ, συγκεντρώνοντας πρώην αντιστασιακές και αντάρτισσες, εξόριστες ή πολιτικές κρατούμενες.

Μεταξύ αυτών, οι οργανώσεις που έπαιξαν έναν πιο σημαντικό ρόλο στις κινητοποιήσεις και στη διαδικασία νομοθετικών και θεσμικών αλλαγών ήταν ο Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας, η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών, η ΕΓΕ και η ΟΓΕ.

Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας

Η οργάνωση επαναδραστηριοποιήθηκε το 1974, έχοντας επικεφαλής την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου. Συμμετείχε συστηματικά σε όλη την προπαρασκευαστική διαδικασία του νέου θεσμικού πλαισίου, ιδίως του Οικογενειακού Δικαίου. Συνεργάστηκε ενεργά με τις υπόλοιπες οργανώσεις στις κινητοποιήσεις της περιόδου, σύμφωνα με τον προγραμματικό της στόχο: «ισότητα στο νόμο και στην πράξη».¹⁴ Η δράση της ήταν πολύπλευρη: λόμπινγκ, σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες, διαγωνισμός έκθεσης για μαθητές Λυκείου, καθώς και η δημιουργία του Κέντρου Τεκμηρίωσης και Μελετών

¹³ Βλ. Μιχοπούλου, Άννα (1995-96), «Τα πρώτα βήματα της φεμινιστικής θεωρίας στην Ελλάδα και το περιοδικό *Σκούπα*», *Δίνη*, 8, 30-72, ιδίως σ. 31-35.

¹⁴ <https://leagueforwomenrights.gr/ο-skopos/> (τελευταία ανάκτηση: 22/07/2024).

Γυναικείων Προβλημάτων, το 1982.¹⁵ Τμήματα του ΣΔΓ λειτούργησαν στις μεγάλες πόλεις. Στη Θεσσαλονίκη, το τμήμα λειτούργησε με πρόεδρο την Φ. Πανοπούλου.

Από το 1979 ξανάρχισε την έκδοση του περιοδικού *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (που είχε διακοπεί στη δικτατορία) με διευθύντρια τη Ρένα Λάμψα. Το περιοδικό ξαναβρήκε τον αρχικό του υπότιτλο: «Ίσα δικαιώματα – ίσες υποχρεώσεις» και σ' αυτή την τρίτη περίοδο της έκδοσής του. Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους διαλαλούσε: «Ο αγώνας συνεχίζεται». Στις σελίδες του βρίσκουμε σχόλια, αναλύσεις και άρθρα πάνω σε ζητήματα επικαιρότητας ή σχετικά με τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία (έκτρωση, νόμος για την προίκα, η εικόνα της γυναίκας στις διαφημίσεις, οικογένεια, βία και βιασμοί, εκπαίδευση, σεξουαλικότητα, στερεότυπα, εργασία). Υπάρχουν επίσης σταθερές στήλες ενημέρωσης για γυναίκες και ευρωπαϊκή κοινότητα, κατακτήσεις και επικαιρότητα του φεμινιστικού κινήματος σε άλλες χώρες, καθώς επίσης και έρευνες (σεξουαλική επανάσταση, εκτρώσεις, εργασιακές σχέσεις κ.ά.) ή αφιερώματα (θέσεις του φεμινισμού, γυναίκες και πολιτική, οικογένεια). Είναι από τα σπάνια περιοδικά όπου συναντούμε άρθρα γραμμένα από άντρες. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι αρκετά νωρίς φιλοξενεί αναφορές και άρθρα για τις γυναικείες σπουδές.

Η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών

Η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών (ΚΔΓ) ήταν η πρώτη μαζική οργάνωση που

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ 8 ΤΟΥ ΜΑΡΤΗ

ΣΑΒΒΑΤΟ 14 ΜΑΡΤΗ

Συγκέντρωση στην Πλατεία Αγ. Σοφίας από τις 11 το πρωί μέχρι το απογευμα.

ΔΕΥΤΕΡΑ 16 ΜΑΡΤΗ ώρα 7 μ.μ.

ΔΕΥΤΕΡΑ 23 ΜΑΡΤΗ ώρα 7 μ.μ.

Στα γραφεία της Κ.Δ.Γ.Θ. Τοίσιμη 117

Συζήτηση - αφιερώμα: Η σεξουαλικότητα της Ελλάδας.

ΤΡΙΤΗ 17 ΜΑΡΤΗ ώρα 8 μ.μ.

Κινηματογράφος «ΑΝΕΤΟΝ», Παρασκευοπούλου 39.

Προβολή και συζήτηση της ταινίας «ΕΥΔΟΚΙΑ» του Αλέκου Δαμιανού.

ΠΕΜΠΤΗ 19 ΜΑΡΤΗ ώρα 8 μ.μ.

Στην αίθουσα της ΕΤΔΙΡΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Συζήτηση με θέμα: «Οικογενειακός προγραμματισμός»

Μ Ι Λ Ο Υ Ν :

Ν. Παπανικολάου, καθηγητής μαιευτικής και γυναικολογίας Α.Π.Θ.

Δικ. Μεταξογιάννη, υπηγμένη της ιστορικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Βασ. Φίλιας, καθηγήτρια της κοινωνιολογίας στην Παιδεία

Εκπαιδευτικής της Κ. Δ.Γ.Θ.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 20 ΜΑΡΤΗ ώρα 7 μ.μ.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 27 ΜΑΡΤΗ ώρα 7 μ.μ.

Στα γραφεία της Κ.Δ.Γ.Θ. Τοίσιμη 117

Συζήτηση με θέμα: Γυναίκα - Οργάνωση κρατικής εξουσίας - Ατομικά Δικαιώματα.

ΤΡΙΤΗ 24 ΜΑΡΤΗ ώρα 8 μ.μ.

Κινηματογράφος «ΑΝΕΤΟΝ», Παρασκευοπούλου 39

Προβολή και συζήτηση των ταινιών μικρού μήκους «Έκρηγντε ανι» της Μαρίας Γαβαλά και «Μια καθημερινή ιστορία» της Κλεμένης Φλέσσα.

ΔΕΥΤΕΡΑ 30 ΜΑΡΤΗ

Στο καφέ - θέατρο, Καραμουνάκι - στάση Βερβελιδι.

Γλέντι με φεμινιστικά αστεία και τραγούδια.

Εκδήλωση την Ημέρα της Γυναίκας, 8 Μάρτη 1981

δημιουργήθηκε μετά τη δικτατορία, τον Νοέμβριο του 1974, με πρωτοβουλία βαθειά πολιτικοποιημένων γυναικών της Αριστεράς. Πολλά από τα ιδρυτικά μέλη προέρχονταν από προδικτατορικές γυναικείες οργανώσεις, όπως η ΠΕΓ. Άλλωστε, η πρώτη πρόεδρος της ΚΔΓ, η Ηρώ Λάμπρου, είχε διατελέσει αντιπρόεδρος της ΠΕΓ. Ωστόσο, η Κίνηση μαζικοποιήθηκε σύντομα με προσχωρήσεις «από παντού».¹⁶

¹⁵ <https://leagueforwomenrights.gr/o-syndesmos/> (τελευταία ανάκτηση: 22/07/2024).

¹⁶ Σύμφωνα με τη Δανάη Χατζόγλου: «Αρχίζει να διαφαίνεται η δυναμική ενός κινήματος που υπερβαίνει κάθε σχεδιασμό και κάθε φαντασία. Η πόρτα της Κίνησης είναι κάθε μέρα ανοιχτή και οι γυναίκες έρχονται από παντού. Νέες γυναίκες, μεγαλύτερες